

Ott Kilusk

KONDAS

ja maasikasööjad

Ott Kilusk

KONDAS JA MAASIKASÖÖJAD

LAVASTAJA

Tanel Ingi

KUNSTNIK

Jaanus Laagriküll

MUUSIKALINE KUJUNDAJA

Kristjan Priks

VALGUSKUJUNDAJA

Laura Maria Mäits

LAULUÕPETAJA

Peeter Konovalov

LIIKUMISJUHT

Oleg Titov

INSPITSIENT

Kiiri Tamm

INSPITSIENDI ABI

Gerli Raag

VALGUSMEISTER

**Laura Maria Mäits või Villu Konrad
või Mairon Tovstik**

HELIMEISTER

Sigrid Koor või Oskar Ilves

GRIMEERIJAD

**Merle Liinsoo, Ülle Konovalov ja
Merle Saluveer või Grete-Liis Oja**

KOSTÜMEERIJA

Liia Prants

LAVAMEISTRID

**Siim Villem Vester, Kaspar Laanisto
ja Kristjan Rohtla või Denis Suits,
Jürgen Peters ja Raul Meiesaar**

Näidendi autoriõigusi vahendas Eesti Teatri Agentuur

Lavastus „Kondas ja maasikasööjad“ on Ugala teatri,
Kondase Keskuse, Viljandi Muuseumi ja Viljandi linna ühisprojekt

Esietendus 19. juunil 2025 Viljandi Muuseumi hoovis

LOOMINGULINE JUHT

Liis Aedmaa

TEATRIJUHT

Garmen Tabor

OSADES

PAUL KONDAS **Ott Sepp**

KLAARA **Vilma Luik**

SURM **Rait Õunapuu**

KANDLE OTT **Maarja Mõts**

MAIE, SAUNANAINE **Luule Komissarov**

PARTEILANE **Oskar Punga**

LINNAPEA **Andres Tabun**

TIRE **Tarvo Vridolin**

ARHITEKT **Janek Vadi**

KUNSTIHUVILINE, NÄÄRIVANA **Vallo Kirs**

MARTIN KASS **Peeter Jürgens**

VIRVE **Kiiri Tamm**

MARJU **Merle Liinsoo**

LILLENEIU **Adeele Jaago**

LUMEHELVEKE, POSTILJON **Kata-Riina Luide**

pildi autor Priit Loog

AUTORILT

Kaheksakümnendate alguses, kui olin väikene koolipoiss, veetsin nii mõnegi suve Viljandis, sest seal, kaunis Uueveski linnaosas, ujumisbasseinide vahetus läheduses elasid minu vana-vanemad. Vanaema teenis pensionilisa

EKSEKO seakombinaadi uhkes kontorihoones dispetšerina. Tema töölaual oli hulk veidraid telefone, millel puudus numbrilaud, kuid mis olid täis igat värvi nuppe ja vilkuvaid tulukesi, nii et kogu kupatus meenutas kosmoselaeva

juhtpaneeli „Star Trekist“. Seda ulme-sarja olin Põhja-Eesti sugulaste juures Soome televisioonist näinud täpselt ühe episoodi. Vahel kui vanaemaga kaasa sain, istusin ikka seal laua taga ja kujutlesin, et ekslen koos veidra seltskonnaga mööda kosmoseavarusi. Vanaema vaatas seda pealt ja arvas, et ju ma ikka natuke omamoodi olen ja tundis muret minu tuleviku pärast. Nagu hiljem välja tuli, oli tema mure õigustatud, sest ega üks täie aruga inimene ikka heast peast näidendeid kirjutama hakka.

Vanaisa enam tööl ei käinud, see-eest oli ta aktiivne harrastuskunstnike klubi liige. Mäletan, et ühel päeval pidi ta viima ühe näituse kutse kellelegi Paul Kondasele ja siunas, et on selle tegelinski ukse taga juba mitu korda käinud, aga sealne elanik kas pole kodus või ei lase teda lihtsalt sisse. Läksime siis vanaisaga koos ja see-kord oli meil õnne. Uksele ilmus sassis pea, pruuni väljaveninud ülikonna ja segase pilguga vanamees, kes kutse vastu võttis ja sõnagi lausumata uuesti oma toapugerikku kadus. Ühe sekundi jooksul nägin toakest, mille keskel kõrgus molbert, laual äramäkerdatud värvipaletid, lugematul arvul pintsleid ja kägarasse muljutud tinast õlivärvi-tuube. See on ka minu ainuke, kuid sügavalt mällu sööbinud kokkupuude Paul Kondase endaga. Muidugi olin televiisorist näinud lugematu arv kordi Soosaare filmi „Pühapäevamaalijad“ ja kuulnud Viljandi isetegevuslasi vanaisa seltskonnas tema töödest rääkimas. Kondast peeti kunstnikegi hulgas veidrikuks, kes maalís paljaid naisi ja muidu imelikke pilte. Mäletan, et tema pildid

tekitasid hirmuga segatud aukartust ja erootilisi aistinguid. Midagi kippus sealt unenägudesse kaasa tulema.

Nendesse suvedesse jäi ka Viljandi 700 aasta juubeli korraldamine, millega oli kogu linnarahvas kibedasti ametis. Olen vanaisaga kaasas olnud EKSEKO mäe otsas, kus kogu harrastuskunst-nike liit erinevates tehnikates kandilist, paneelidest kokku pandud sigalat oma lõuendile manas. Kõik paarkümmend habemikku olid süvenenud, tähtsad ja pisut erutatud, sest oli ju tegemist linnavalitsuse tellimustööga.

Nõnda ongi 80ndate alguse Viljan-di minu mälestustes kui unenäoline simulaakrum täis kentsakaid persoone ja veidraid tegemisi. Linn ise mõjus kui ellu ärganud vanaaegne piltpostkaart, kuhu mahtusid korraga lossivaremed, uus Ugala maja, mõlemad veetornid, mõlemad järved ja keset kesklinna laiutav okupatsioonivägede sõjaväeosa. Kõigi nende objektide vahel sagimas inimesed, kes nägid välja ühtaegu täht-sad ja naljakad, just nagu oleksid nad maha karanud mõnelt Kondase maalilt.

Olen väga tänulik, et Tanel Ingi Ugala teatrist pöördus just minu poole oma sooviga, et kirjutaksin Paul Kondase elust ja tegemistest näidendi. See andis mulle võimaluse uuesti ekselda selles lummavas, kuid kadunud maa-ilmas, valada näidendisse tükike seda armastust, mida olen tundnud oma lapsepõlve Viljandi, kujutava kunsti ja muidu heade inimeste vastu.

Aitäh!

Ott Kilusk

PAUL KONDASE (1900–1985) OMAKÄELINE ELULOOKIRJELDUS AASTAST 1947

Nõjandi Päiskasvanute Keskkooli direktori

Paul Jovani p. Kondrase

elulookirjeldus.

Siirdisin 31. märtsil 1900 aastal Vajandimaa
Muu-Põltsamaa vallas ühe hektarilise maa-kohti-
kohapidaja pojana. Oiga noorelt tuli mul hakata
abistama vanemaid raskele tööreendi kohustustel
n.n. tükide tegemisel mõisa kaudu, mis jättis meelde
kibedaid mälestusi ja terviselt väljakurnamise jälgi.
Tähtsaim raskeid olude omandasin ka hariduse.
Kõrgem mõisa muusika ja muusikateooria muusika
muusikateooria kolmehektariliseks väikekohaks. Praegu
peab seadma minu 75 aastane isa. 80

Koolihariduse saari Pääastvere algkoolis, Põltsamaa
 kihelkonnakoolis, Põltsamaa kõrgemas algkoolis ja Põlt-
 samaa ühisrealgümnaasiumis, mille kuuks lõpe-
 tasin 1921. aastal. Pää koolihariduse emandamisest lõppisin
 2 aastat egiuste adust Tartu R. Ülikoolis, must lohnuse
 majanduslike kitsikuse tõttu peale ena surma.
 Pedagoogilise hariduse ja õpetajatekute emandas
 Valpar. 1923. a. Haridusministeeriumi poolt korraldati
 aastatel kuuksel. Õpsejõuna olen töötanud
 üle 24 aasta, sellest poolajuhatajana või direktorini
 13 aastat. Vanemõpetajaks nimetatud 1935. aastal.

Valdan härti eeti ja v
saksa ja inglise keeli ja
ja prantsuse keeli. Saksa
dusega 1941. a sügisel kõr
sõbralike tegude ja kõne
MT. Keskkooli direktori koha
Saksa tööruumist hoidud
misesse teenisin hiljem
I. Algeksooli. Poliitiliselt va
Tuli täita ametialal ni
davaid vastakuid keh
pääsematult ja varand
dusel hakkati eendima
vusele, tuli haigestuda
ja ähvardusi. Haiglina
seks ja ravimiseks s
rari pikenduse kuni 1.
23-dal aga saabus Puno
1. oktoobril 1944. a. asuin
16. jaanuaril 1945. a. mõni
kavvanute Keskkooli dire
töötan ka praegu. Peja
harrastanud ja selle kätte
teinud Nõukogude korra
sen võetud sõjaväeliste ar
Mina poliitiline tegevus toi
moids avaldas, kui kees v
Hiljem sõltas mind süga
erutl. käitumine sotsial

Paul Kondas, u 1950

... vene keeli, keskepäraselt
... ja puudulikult loodina
... poliitilise poliitise korral-
... korraldab mind Nõukogu
... pärast Suure Jaani
... ja aeti ära Suure Jaani
... lumiseks ja ülespidamise saa-
... r õpetajana Viljandi linna
... valvatusena elasin vaiksel-
... nii mõningaidki pealepan-
... kehustusi. Kui juba mööda-
... anduse konfliktide ähva-
... rakasid kaotamiseks tege-
... da. Koolivalitsuse heakskiit-
... mata saavutasin põhikõ-
... kuse ja viimase haiguse-
... j 1. oktoobrini 1944. Septembri
... linnaarst...
... õpetajaks Viljandi II Keskkooli.
... määrati mind Viljandi Tais-
... direktoriks, millisel kohal
... õpetajateenistust ma pole
... tõttu pole mul viid ega
... rraa. 1945 aastast alates
... arvele kirjutajana.
... toimus aktiivsemalt noore-
... võitlus mõisnike vastu.
... õpetajate koolivalitsuse
... sialidlike kaudustege

õppejõududega ja Illini määruste poliitiliselt pahem-
poolsete õpetajate lindpruiks tegevad paragrahvid.
Olin tagakiusatav usupoetuse koolist väljatõrjumise
pöörast ja kirjutis „Indivisitsioon XX-dal sajandalil.“
oli saamas mulle saatuslikuks.

Soadusliku kraadi, teaduslikke töid ja leidis ma
ei oma õigustatuduse dokumendi lõpetada olen vajalin.
kuid keerukas, sest sel ajal on toimunud suuri muutusi.
Kirjanduse alal olen tegelema, kuid hariline inime-
sena ei pea oma loomingut nii tähtsaks, et seda
araldada.

Ei ole ka enam suutnud võistelda poliitilisel
tööl noortega, kes teevad seda jõuliselt ja hästi.
Sugulastele (peale isaga), kes peab Põltsamaa vallas
väärtust, pole mul kauemat aega olnud aida ja
ma ei tea neist ka midagi.

Olen kohtulikult ja administratiivselt karistamata,
rahmusest eestlane, vallaüks -

Nõukogu võimule olen tänuks põhjust, et pääle
suuri vintsutusi ja kestvat viiremist minu elus,
mind niid on väärt arvatud - elama.
Püüan olla heles Nõukogu õpetaja ja võita
kindlalt sõjajärgseid raskusi isapär. Need
raskused annavad end eriti tunda. Väis-
kasvanute Keskkooli majandamise alal ja
õpetajiruses.

Viljandis 10. märtsil 1947a.

Kondas Põhikooli
õpetaja

„SÖÖ VÕI PÕHKU, AGA ÄRA TAGANE SIHIST“

Vastab Kondase Keskuse juhataja ja kuraator Mari Vallikivi

Oled olnud Kondase Keskuse juht selle algusaegadest peale, aastast 2003. Millest sai muuseum alguse?

See on pikem lugu. Juba oma eluajal soovis Kondas enesele muuseumituba ja rääkis sellest sugulastele-tuttavatele. Kuna endine Viljandi Muuseumi direktor oli tema õpilane olnud ja maalid Kondase sugulaste kaudu siinsesse kogusse jõudnud, oli juba pärast tema surma õhus idee teha Kondase töödest püsinäitus. Võiks öelda, et vaesed ja rajud üheksakümnendad tulid vahele ja kõik jäi pausile. Kui uus Viljandi raamatukogu sai valmis ja sinne maja jäi tühjaks, kerkis teema jälle päevakorda. Jaani kiriku õpetajaks oli toona Jaan Tammsalu, kes tahtis, et need ruumid jääksid avalikku kasutusse. Mina töötasin sellal Tallinnas, kui siia otsiti kunstiteadlast, kel oleks Viljandi taust. Alustasime kolme näituseruumiga, veidi hiljem tulid mõned pinnad juurde, mis on olnud muuseumi arengu seisukohast hädavajalik.

Aga idee keskenduda ka laiemalt autsaider-kunstile?

Mul tekkis kohe idee, et Kondase kaudu võiks vaadelda, mis toimub kunstiväljal laiemalt. Kuidas läheneda inimestele, kellel ei ole kunsti haridust ja kes asuvad kunstiskeene äärealal või väljaspool seda. Algusaastail sai

tehtud palju uurimis- ja välitöid, kõige aktiivsemad välitööaastad on olnud 2004–2006 ja 2017–2020, kui Eesti sai risti-põiki läbi sõidetud. Muidugi võrreldes 2003. aastaga on muutunud üleüldine arusaam muuseumist ja sellest, mida autsaiderluseks pidada, aga lähtepunkt jääb samaks. Kondase elu lõpp ja Ott Kiluski näidendi „Kondas ja maasikasööjad“ tegevusaeg kaheksakümnendatel on markantseks näiteks, kuidas keegi asub väljaspool kehtivaid norme ja süsteemi. Inimesed ei saanud küll täpselt aru, mis asja Kondas ajab, kuid linnapildis jäi ta silma ning tema mõtteavaldused kõlasid ootamatult. Oma elu lõpus oli Kondas veendunud, et saavutab oma loomingu surematuse ja nii see tegelikult juhtuski. Mõnes mõttes on Kondas ühiskonna või kogukonna poolt tõrjutud kunstniku arhetüüp, omas ajas võõrkehana (ja veidi ka ekstsentriliselt) mõjuv.

Millest või millal see Kondase teistsugusus algas?

Arvan, et juba esimese Eesti Vabariigi ajal, kui ta oli Suure-Jaanis kooli-juhataja ja õpetaja. Ta sobis ideaalselt koolijuhatajaks ja lastega tegelejaks, kuid mitte tollasesse veidi sumbunud alevikeskkonda. Loomulikult oli ta respektieritud ja lugupeetud inimene, kuid ikkagi jõudis ta kohaliku kollase

ajakirjanduse veergudele, paistes silma liigse entusiasmiga. Näiteks tekkis küsimus, kuidas saab koolijuht ennast-unustavalt lastega piljardit mängida. Kondas ostis piljardilaua, kuulid tehti ise, mille peale alevis levis jutt, et koolis avati mängupõrgu. Ka näidendis on tõik, kuidas teda tõgati uue jahipidamise viisi pärast – värvida kallis kasukas õlivärviga valgeks. Kui lugeda tema enda kirjeldusi jahil käimisest, siis võib küsida, kas kirjutatu pole mitte ilukirjanduslik fantaasialend. Tulen, vaatan, kaugelt kookab jänes vastu, aga ei saa lasta, ei mahu, sest õlal on juba seitse jänest. Kohati polnud ta käitumine tavapärane, kuid lapsed armastasid ja austasid teda väga. Kondas andis oma isikliku raha õpilasele, et see sõidaks Viljandisse oksjonile ja ostaks sealt midagi Suure-Jaani koolile. Jõuletenduste tegelaste hulgast ei puudunud kunagi kuradikesed, mida osade vanemate meelehärmiiks nende lapsed mängima pidid.

Samas ta ei olnud lihtsalt veidrik, seal oli sügavam mõte.

Jah, ta tegi paljusid asju laste huvides, mingi suurema eesmärgi nimel. Teda lihtsalt ei huvitanud, kuidas ühiskond asjadele vaatas. Mõeldes kas või tema konfliktile Suure-Jaani kirikuõpetaja Rosenbergiga. Koolimaja oli kiriku omandis ja halvale seisukorrale vaatamata taheti renti tõsta. Kondasele ei mahtunud pähe, et selline ühiskondlik organisatsioon ei lähtu laste huvidest. Kuidas saab juba niigi rikas kirik küsida veel juurde? See kõik kujundas tema arvamust kirikust kui institutsioonist ja pani kirjutama avalikke vastulauseid.

Hiljem, Nõukogude ajal, see teda ka mingil määral päästis. Kuid kindlasti ei olnud ta radikaalne, vaid võitles õigete asjade – laste korraliku hariduse ja õpitingimuste – eest. Talle oli oluline noorte loominguine areng ja keha-vaimu kooskõla. Koolis ei möödunud päevagi, mil ta kedagi pärast tunde kordama ei jätnud, kuid imelikul kombel ei tekkinud sellest nurinaid. Koolivälisel ajal viibiti palju looduses ja tehti tööd. Ta oskas seda kõike tasakaalukalt korraldada ning kuna tal peret polnud, siis nii vaba aeg kui ka osa teenitud rahast kulus hariduslikele eesmärkidele. Näiteks kaasas ta õpilasi uue koolimaja pargi kujundamisse ja isegi lihtsamatele ehitustöödele, makstes neile omast taskust. Uus koolimaja valmis 1940. aastal, olles selle kandi kõige modernsem õppeasutus, kesküttesüsteemiga, avar ja valgusküllane. Koolimaja oli ehitatud ruumikas korter koolidirektorile, kus saatuse ironiana sai Kondas vaevu aasta sees elada. Suure-Jaanist läks ta tühjade kätega ja pettunult, ainult pedagoogi hing jäi temasse lõpuni.

Millal ta rohkem maalimisega tegelema hakkas?

Hea küsimus, millele ei oska täpselt vastata. Ta tundis juba kooliajal Põltsamaal kunsti vastu sügavat huvi, Suure-Jaanis olles tehti kõikide etenduste lava- ja kostüümikujundused ise. Ta vabastati 1951. aastal enda asutatud täiskasvanute keskkooli direktori kohalt ja näib, et just selle kriisi ajal hakkab ta rohkem kunsti ja luulega tegelema. Kool sai asutatud, et täita sõjast tingitud hariduslik lünk, kuid

peagi osutus Kondas ideoloogiliselt ebalojaalseks ning sunniti lahkuma. Tema varaste ja ka mõne hilisema teose saatus on teadmata.

Oli tal ka mingisuguseid eeskujusid või antipaatiad maalimisega alustades?

Tema kunst ei ole tavapärane naivism, mis on välja kasvanud rahvakunstist. Konkreetseid eeskujusid tal teadupärast polnud, aga mingit ajastuvaimu võib aimata. Teosed ei mõju tänasel päeval vähem kummastavalt kui Kondase eluajal. Tundub, et teda vaimustas sümbolism ja juugend, ka üldine värvigamma, eriti kui mõelda rohelistele toonidele, viitab 19. ja 20. sajandi vahetuse kunstile. Tema töödes näeme juugendlikku voogavust ja sümboleid. Esimeste teadaolevate Kondase maalide loomise ajal on kunstis valitsevaks kaanoniks sotsrealism, sellest kõigest jääb ta puutumata. Tema maalides kohtab veel rahvusromantismi, aga

ilma igasuguse paatoseta. Pedagoogina uskus ta sõnumi edasiandmise vajalikkusesse ning rõhutas korduvalt, et loomingus peab olema jõudu. Nii et avangard oleks tema jaoks olnud mõttetu, n-ö viljatu mäng vormiga, kus sisu napib.

Näidendi üheks tegelaseks on kunstihuviline, koondkuju nendest, kes tahtsid Kondase elu lõpul saada tema maale endale. Oli ju arvata, et need lähevad hinda. Millal hakati teda kunstnikuna tähele panema?

See oli seesama 1970ndate lõpu ja 1980ndate alguse aeg. Ma arvan, et neid ei olnud palju. Eks tema õpilaste hulk oli suur ning nende hulgas leidis mitmeid, kes teadsid tema tööde väärtust. Oma õpilaste suhtes oli ta alati avatud ja sõbralik, aga teisi kiititsejaid ei usaldanud. Kondas kirjeldab, kuidas ta mõnda uudishimutsejat koju sisse ei lasknud. 1983. aastal oli Tartus

tema isikunäitus ja konverents, kuid ta jäi siiski marginaalseks nähtuseks. Kunstiringkonnad teadsid, et ka Mark Soosaar kavandas talle Tallinnasse näitust, aga sellele plaanile oldi vastu – miks tõsta püünele sellist kunsti. Nõukogude Liidus hakati naivismi märkama 1960. aastate lõpus ja 1970. aastail, nähtusena aktsepteerimisest võib kõnelda 1970. aastate lõpust ja 1980. aasta algusest. Tööliste kultuuristumist ja rahvakultuuri soositi, kuid kõik pidi toimuma läbi klubilise kuulumise. Kunstiharrastajate suurematele ühisenäitustele pääsemist hindas professionaalidest koosnev komisjon. Kunstimaterjale oli keeruline hankida, kuna see käis jaotussüsteemi kaudu, mis eeldas kuulumist siseringi. Mitmed endised õpilased aitasid Kondasel värve ja lõuendit muretseda. Nagu Kiluski näidendist väga hästi selgub, ei kuulunud ta kohalikku kunstiklubisse, sest liikmeks teda võtta ei tahetud ja käis selline naeruväärne võitlus. Muutus tuleb pärast Soosaare filmi „Pühapäevamaalijad“ (1979) ja 1984. aastal Londonis ilmunud naivistide entsüklopeediasse saamist. Siis needsamad klubiliikmed, kes teda varasemalt eirasid, muutuvad ühtäkki ärevaks ja tahavad tema töid vaatama tulla. Kondas muidugi ei lase ja mõtleb välja igasugu jaburusi, kuidas see on võimatu. Näiteks maale liigutades võivad need tema kallihinnalisele televiisorile ja Romantika raadioaparaadile kukkuda. Alles pärast Kondase surma kaheksakümnendate lõpus tehti Kadrioru muuseumis (Rüütelkonna hoones) üle-eestiline naivismi näitus, kus tema tööd moodustasid kaalukaima osa.

Mida ta praeguse aja kohta ütleks?

Keeruline öelda. Ma olen veendunud, et ta oskaks välja sõeluda kõike võltsi ja eristada tõe mittetõest ehk näha seda, mis on tegelikult oluline. Kuidas rumal inimene on ühiskonnale katastroof ja haridus on kõige alus. Ta oli hästi ratsionaalne ja metoodiline, kuid mitte kunagi kuivik. Ainus ajakiri, mida ta Suure-Jaanis tellis, oli ka Ratsionalist. Ennekõike oli ta pedagoogina hea ja viljakas metoodik. Ka maalida viiskümmend maali, millest osa on programmilised – seda ei saa teha ilma metoodilise lähenemiseta. Ühes kirjas mainib Kondas, et maalits ühe päevaga kolm maali, aga ta ei soovitaks sellist intensiivsust kellelegi.

Eks ta ütleks sama, mida oma õpilastele Suure-Jaanis: söö või põhku, aga ära tagane sihist. Muidugi peab siht olema moraalselt õige. Vingerdada võis vaid nendes kohtades, kus ideoloogia oli vale. Ta tegi seda nii Eesti Vabariigi kui ka Nõukogude ajal.

Sellest paistab justkui Kondase kaks poolust. Esmalt ratsionaalsus ja tõsimeelsus, teisalt mängulisus. Milline oli ta huumorisoon?

Arvan, et väga eluterve. Tema silmis oli alati niisugune riukalik tuluke. Tegelikult ei olnud seda tõsidust seal silmis isegi siis, kui ta pühendus millelegi. Aga sealt puudus naeruvääristamine.

Seega paistis sealt teatav iroonilisus või huumorikas mitmetähenduslikkus?

Ma arvan, et see on päris õige, jah. Ta kohutavalt kartis, võiks öelda, et see

oli isegi tema foobia, kui keegi teda või tema loomingut naeruväärseks pidas. Ta oli selles osas ülitundlik. Näiteks kirjeldab ta pikalt, kuidas kohtas postkontori ukseel klassivenda ja sõpra Martin Kassi, kes Kondast nähes ukse pealt kohkunult tagasi pörkas. Kondasel oli olnud nägu habetunud ja põsk paistes haigest hambast. See läks talle väga hinge ja ta kirjeldab, kuidas läheb peagi juuksurisse ja teeb end korda. Eks ta teadis, milline kena ja šikk mees ta enne sõda oli, ning see haavas tema minapilti. Ei tea, palju on selles kõiges eneseirooniat, kuid ta imetles ennast loojana ja kõneles loomingu surematusest. Iroonia on selles mõttes hea tähelepanek, et ei tea, kust jookseb täpselt see piir. Aga kui lugeda Kondase kirjutatud näidendeid, siis võib öelda, et Kilusk on oma tekstis tabanud märki – Kondase huumor oli kindlasti jantlik, aga alati õpetliku ivaga.

Lõpetuseks küsiks in Kondase maalide kohta. Millised neist on jäänud sinu jaoks eriliselt tähenduslikuks?

Võib-olla meeldivad rohkem need maalid, kus peab tegelema koodi lahtimurdmisega. See ei ole naivismile absoluutselt omane. Naivist peaks kujutama seda, mida näeb – ümbritsevat olustikku – otse ja oskamatult. Reeglina naivism keerukat sõnumit ei kannata.

Ridadevahelist sõnumit?

Jah, just. Mulle väga meeldib „Kohtumine“, mis on oma koloriidilt vähemate värvidega, ruudukujulise formaadiga ja sümbolistlikum. Pildi allosas on kuusirp,

mille peal on veidrad kollased tege-lased ja USA kosmoselaev. Kõik see kokku tekitab küsimusi.

Minu arvates 1956. aastal loodud „Eelkevad“ on täiesti geniaalne töö. Kondas oskas peita maali sisse sõnumid, mida on keerukas ilma ajalugu ja konteksti tundmata mõista. Maal valmis pärast Stalini surma ja kujutab talumaja, hüvasti jätvat naist ja meest, ees puude taga lumesõda mängivaid lapsi ning nurgast kõike jälgivaid lumekujusid. Ühel on veel peas stalinlik peakate. Näiliselt rahulik ja romantiline olustik peidab endas hoiatust. Ukse frontoonile on peidetud initsiaalid E ja W, tähistades Eesti Wabariiki, mille lugemiseks on vaja tunda toona kasutusel olnud kirjatüüpi. Esmapilgul on keeruline mõista, mis ohtu need kujud ja lumesõda endas peidavad. Kondase jaoks oli kodu kaotamine valuliku teema. Lapsepõlve ja koolimajja ehitatud kodust jäi ta ilma. Viljandis elas ta natsionaliseeritud majas, mis võeti kelleltki teiselt ära. Ma ei ole seda niimoodi varem sõnastanud, aga mulle tundub, et ka tema kaotused on sellesse maali peidetud. Pildi tagaplaanil on juurdeehitusega talumaja, mis kõneleb 1930. aastatel tekkinud teatud jõukusest ja heaolust, mis, nagu peagi selgub, on petlik. Esiplaanil võib tajuda ohu eelaimdust, saavutatu lõigatakse läbi, pered pillutatakse vastu nende tahtmist laiali, poisid mobiliseeritakse ja saadetakse sõtta. Siiski, ja vaatamata kõigele, läheb elu edasi.

*Mari Vallikivi küsitles dramaturgi
Tõnis Parksepp*

„Naised suplevad“ (1957)

Kondase suhtumine naistesse oli vastuoluline: ta on kirjutanud palju luuletusi kaunite naiste ülistuseks, imetledes ja ihaledes neid, samas teinud sapiseid

vihjeid kasuahnete ja inetute naiste kohta: „Ainult lahke neiuga lähen sõbrust jagama...“; [---] „Kannatada mõne harimata ja robustse naise rumalusi ei tule mõttessegi.“

Pildil olev veekogu on ilmselt Põltsamaa jõgi, kus ühte jõesaart nimetatakse Naistesaaareks, mis oligi mõeldud naisteparadiisiks. Filmis „Pühapäevamaalijad“ sõnab Kondas selle pildi kohta kavalalt: „Põõsa taga (mida me muidugi ei näe) võib piiluda üks mees.“ Ühtlasi võtab kommentaar kokku kogu tema loomingu olemuse: varjul on alati võimalus millekski enamaks.

„Elu“ (1960)

See on üks väheseid konkreetse paigaga seotud Kondase maale. Inimese eluring sünnist surmani rullub lahti Suure-Jaani järve kaldal. Maetakse inimest ehk elu orja, haua kõrval mängimas kohalik tuletõrjeorkester. Ka on see tema pea ainus kunstiteos, mille puhul võiks eeskujusid otsida kunstiajaloost: vikatimees viitab *danse macabre*'i ehk surmatantsu motiivile ja juugendlikult voolavas tantsijapaaris võib näha vihjet Edvard Munchi teosele „Elutants“.

Maalil on selgesti äratuntav matuse- talitust läbiviiv Suure-Jaani pastor Georg

Rosenberg, kellega Kondasel ei olnud sooje suhteid. Tüliküsimusi oli mitu, üks neist kõrge rent, mida pastor ja kiriku juhatus küsisid alevivalitsuselt koolimaja kasutamise eest. Koolijuhatajaks oli aga noor ja energiline Paul Kondas.

„Dresden“ (1960?)

Märkmetele tuginedes tegi Kondas 1960. aastal algust ajaloolise maali- sarjaga.

Kaks kahepoolset maali, millest ükski pole dateeritud, kuuluvad ajalooliste

ehk poliitiliste tööde sarja. Pealkirjastada teos „Dresdenina“, kuid kujutada Tallinna: Estonia teatrit, Kaarli ja Oleviste kirikut, Saia kangi ning taevasse ilmunud langevarjudega allalastud valgusrakette ehk „jõulupuid“. See on lihtne ja geniaalne võte, kuidas

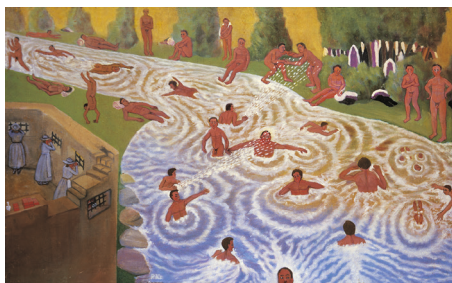

manipuleerida Nõukogude võimuga, mis ei lubanud rääkida Nõukogude Liidu õhuvägede hävitustööst Tallinnas 1944. aasta märtsis. Kondas tutvustas tuttavatele pilti ka „müristamise“ või „suure müristamise“ nime all.

„Mehed suplevad“ (1963)

See teos paneb seniajani osa vaatajaid naeru kihistama, rääkimata hämmastusest, mida see tekitas Nõukogude ajal. Muigajatele ütles Kondas, et akti maalimine on ju puhas kunst!

Kolmkümmend kolm meesakti, kellest ükski pole teisega sarnane, suplevad jões ning neid piiluvad binoklitega nunnarüütaolistes rõivastes naised. Mark Soosaare „Pühapäevamaalijate“ filmis ütleb Kondas, et mehed suplevad Veskijärves [Põltsamaa jõe n-ö Rõika veskijärves], vanatüdrukud piiluvad vana veski varemeis. „Mis nad seal piiluvad, seda me ei tea.“

20. sajandi algusest on säilinud üks foto, kus Põltsamaa jões suplevad alasti mehed, mis lubab arvata, et tegemist pole Põltsamaalt pärit kunstniku pöörase fantaasiaga. Teos on tabav allegooria topeltmoraalile – naised ja mehed on avaliku moraali poolt lausa müüri-eraldatud.

„Maasikasööjad“ (1965)

Esialgu küpses Kondasel plaan teha maal kurjadest ämmadest ja äiadest, kuid mõtles siis: „Mis neist vanadest inimestest ikka maalida!“ („Pühapäevamaalijad“) Nõnda sündiski noori abielupaare kujutav „Maasikasööjad“. Noored mehed „katsuvad“ naiste abielutruudust, lastes neil magusaid maasikaid maitsta. Siiski, naised vaid mekivad marju või teevad näo, et nad on valmis sööma ehk ahvatlustele alluma.

Kondasel endal ei olnud abieluinstitutsiooni palju usku, üks põhjus võis olla valus noorpõlvkogemus, kui pärast ema surma tuli perre võimukas ja ahne naine, kes keelas võõraspoegadel isegi oma isaga suhtlemise, rääkimata kodutallu tulemisest.

Üks Kondase suurim kartus oligi, et alguses kena ja ilus naine hakkab ühel

päeval võimutsema ja ka tema loomingu takistama. Viisteist aastat pärast maali valmimist oli Kondas seisukohal, et maasikasööjatel on silmad väga algelises tehnikas teostatud ja vajavad hädasti ravi! Lõpptulemuseks on mees- te, aga ka naiste hullunud pilgud, mis sobivad hästi abieluhirme peegeldama.

„Lilleneiu“ (1977)

Selline võis välja näha Kondase ideaalnaine. Pole saladus, et talle meeldisid ilusad ja heade elukommetega naised. Vaatamata poissmehe- seisusele polnud ta õrnema soo suhtes sugugi ükskõikne. Kondas oli ka kirglik harrastusfotograaf, kes tegi pilte koolielust ja loodusest. Kui ta vanemas eas palus kenadel koolitüdrukutel poseerida, tundsid nii mõnedki teatavat ebalust.

„Jahimees jänestega“ (1977)

Maal on kahepoolne, teisele poole on maali- tud „Jahimees lindudega“. Pilt elust enesest. Kondas on kirjutanud: „Vist teisel jahipäeval, pealelõunaks lasin 8 jänest. Kaks oleks veel saanud, aga käskisin vanadel põdraküttidel (Põder, Augustil ja Põder, Jüri) ka lasta. August kuulas minu käsku – läks minu lasukohast edasi, sammu 30 ja saigi jänese – esimese sel päeval. Jüri aga pidas kogenematu küti [minu] seletust liiga „nooreks“ ja laskis jänese minna – ei võtnud õiget seisu kohta. Mina ei saanud siit

kaugelt lasta ja jänes pääses. Üks jänes samal päeval pääses eluga seetõttu, et tuli mulle momendiks kookadi-kookadi vastu metsateel, kui mul oli juba 7 jänest seljas ja püss riimadega õlal, ei saanud ära lasta. Ühele ei viitsinud lihtsalt metsatukka vastu minna. 7 jänest olid kõik üle kümne naela rasked, üks veidi kergem.“

Oma jänesejahiga sattus Kondas 1932. aastal kollase sisuga ajalehte

„Külaleht“: „Mineval aastal, kui jäneseid oli rohkem, on aga Kondasel tihti nii hea jahisaak olnud, et saanud turul jäneseid müüa. Tänavuse kehva jahisaagi suurendamiseks on Kondas õige omapärase abinõu leidnud. Nimelt on ta enda uue musta riidega kasuka värvunud õlivärvidega valgeks, lootes, et niisugust kaitsevärvi kasukat kandes jäneseid talle paremini juurde tulevad. Räägitakse aga, et kaitsevärvi kasukast polevat siiski suuremat abi.“

„Näärivana kalastab“ (1981)

See on Paul Kondase viimane, elu ja loomingut kokkuvõttev autobiograafiline teos. Kui üldiselt Kondas enese üle nalja ei heitnud, siis see teos on kõigist piirangutest vaba ja tõlgendatav eneseirooniana. Näärivana kalastab suveõöl, kuusk on jõuluehteis, kingipakid ja kalad läbisegi paadis, Kuu, „see sentimentalistide võileib“, naeratab totralt ning kõige üle laiub nukrameelne vaikus. Kondasel oli paljudeks tegevusteks oma meetod, nii ka kalastamiseks. „Tal oli korraga käigus kümme või

rohkem õnge, mis suundusid paadist igale poole, paat oli kui seninägematu tundlatega elukas. Hommikul, kui latikas võtma hakkas, käis Kondase paadis kõva sähmimine, mis lõppes tihti sellega, et õnged läksid sassi ja torisev Kondas pidi koju õngi harutama minema,“ on üks kaaskalamees jutustanud.

Maalil istub Kondas näärivana kostüümis paadis Kaali järvel Saaremaal, kus pole looduslikku kala. On ta juba nii vaba, et võib teadlikult tühja püüda ja kalad ise kalale minnes kaasa võtta? Koolipapa Kondas oli mitmeski mõttes näärivana (jõuluvana), eluaeg õpetust jaganud, kingitused võivad olla nende ekvivalendiks. Näärivana on üks väheseid positiivseid tegelasi, rituaalne kuju, kes seotud ootuse ja jagamisega. Ta ise ei oota suurt midagi, teeb oma töö ära ja lahkub, kuid on lootus, et ta tuleb järgmisel aastal uuesti.

Mari Vallikivi, „Kondas kohtab Contrat“, Kondase Keskus, 2013.

VILJANDI

1930ndail sai Viljandist eesrindlik sise-maa kuurort. Ajal, mil reisid välismaale jäid enamuse jaoks kättesaamatuks, sobisid sinne järverand ja romantilised lossivaremed puhkamiseks suurepäraselt. See sõjaeelne idüll kajab vastu ka Leo ja Dagmar Normeti 1948. aastal loodud laulust „Puhkuse veedame kõik Viljandis“, mille Eesti Raadio meeskvar-tett omakorda 1960ndail populaarseks laulis: „Eestiski on meil Florida...“

Lõdvestunud vaim on Viljandile igio-mane. Eemal transiitkoridoridest, liiga väike, et midagi tõeliselt vägevat korda saata, on linn samas parasjagu suur, et mitte täielikult alla käia. Olles aegade algusest ümbritsetud rasket tööd rügavatest põllumeestest ning läbi pikitud edasipüüdlike kaupmeeste ja väiketöösturitega, on Viljandis alati tooni andnud ka kohalikud vaimuinimesed. Mulgi linakasvatatajate rahadega püsti pandud ajaleht „Sakala“ tegi kuulsaks Carl Robert Jakobsoni. Juhan Liiv vaevles siin sama ajalehe mandu-misperioodil õnnetu peatoimetajana. Seltskonnadaamid, nagu Lilli Suburg ja Frieda Sangernebo, tõmbasid ligi muusikuid, kunstnikke ja luuletajaid nii lähedalt kui kaugelt. 1920. a loodud kutseline teater „Ugala“, 1960. a algatatud Viljandi Kultuurharidustöö Kool ja 1976. a avatud raamatuantikvariaat (üks kolmest toonases Nõukogude Eestis) tagasid stabiilse kultuuriinimeste läbivoolu linnast. Mõned jäid ka kauemaks, aga tipptegijaid viis elu ikka edasi pealinna suunas.

Pidama jäid need, kellele Viljandi madal pingefoon sobis. Vähesed said endale lubada jäägitut kunstile pühendumist. Ikka peeti muid ameteid ja oldi kunsti-huvilised. Siin leidis jurist-kirjanikke, ajakirjanik-luuletajaid, puusepp-muusikuid, õppejõud-näitlejaid jne. Asjaar-mastajatest maalijaid koondav Viljandi Kunstiklubi vedas vägikaigast pensio-när-naivisti **Paul Kondasega**. Kon-dast ei võetud kunstiklubi liikmeks ega lubatud ka näitustele, sest tema pildid tundusid päris-kunsti ambitsioonidega amatööridele liiga imelikud.

Ärksam rahvas käis koos 1936. aastast järjepidevalt tegutsenud kohvikus „Viljandi“. Ühte lauda mahtusid nii täitevkomitee karjeristid kui ka wa-bariigiaegsed härrasmehed; kliente teenindasid tanudes ettekandjad. Siin võis kohata kultuuriuurijast arhitekti Ülo Stööri ja seakombinaadi Lenini ordeni-ga autasustatud direktorit **Vello Tiret**. Suitsust sinises salongis napsutati-filosoferiti kodusel moel hiliste tundideni. Kohviku ees aknalaua aga istus lahke meelega **Kandle Ott**, kes mängis ma-hedaid lugusid möödujate rõõmuks.

Kuigi linna keskel laiutas Nõukogude armee eriväeosa ning vanas mõisa-hoones tegutsevas miilitsajaoskonnas leidis ka KGB-lasi, valitses Viljandis üsna heatahtlik suhtumine isemõtleja-tesse. Tõsised repressioonid olid jää-nud 1950ndate algusse. Näiteks teadis julgeolek üsna kindlalt, et advokaat **Martin Kass** on kuhugi oma majja ära peitnud maali Eesti Vabariigi iseseis-vusmanifesti ettelugemisest Viljandis, aga erilisi pingutusi selle ülesleidmi-seks ei tehtud, nii et maal tuli päevaval-gele alles 2007. aastal. Antikvariaadist

said usaldusväärsed inimesed osta keelatud raamatuid ning ka riigivastast meelsust üles näidanud dissidendid leidsid lõpuks ikka tööd ja leiba mõnes sõbralikus asutuses või majandis.

Sellesse rahulikku kulgemisse tõi 1983. aastal enneolematut ärevust Viljandi linna 700 aasta juubel, mida otsustati tähistada võimalikult suurejooneliselt. Kohaliku täitevkomitee esimees (täna sees mõistes linnapea) **Aleksander Sepp** pani parteijuht **Rein Elvaku** valvsa pilgu all mängu kõik oma tutvused, et kaubelda Tallinnast ja Moskvast välja nii erilube kui täiendavaid vahendeid. Kuigi juubel tähistas linnaõiguste andmist keskaegse Saksa Ordu tugipunktile (1283), nihutati sündmuste kulminatsioon teadlikult septembrikuusse, tähistamaks „Viljandi vabastamist fašistlike röövullutajate ikke alt“ (1944). Osav asjaajamine päästis riigi rahakraanid valla: värviti üle ligi 60 maja, asfalteeriti tänavaid ja väljakuid, istutati suur tammik, mis õhust vaadates moodustas arvu 700. lidsele hansalinnale kohaselt korraldati rahvarohkeid laatu, spordimänge, etendusi, kontserte ja konverentse. Võeti vastu kaugeid külalisi, keda saabus isegi Soomest.

Kerkis ridamisi uhkeid ehitisi: 1974. a käiku antud Eksperimentaalsele Sealiha Tootmise Kombinaadile (EKSEKO) liisandusid juubeli eel uus tuletõrjedepoo ja trükikoda „Kiir“, restoran „Vikerkaar“ jpm. 1982. a täienes Viljandi Pioneeride park tolle aja kohta erakordse atraksiooniga Eestis – kerkis valgustatud purskkaev, mille projekteeris Aleksandr Loginov Velikije Lukist. Seda värvimängu sõideti vaatama kogu vabariigist.

Sajandi suurehitiseks sai aga 1981. a valminud „Ugala“ uus teatrihoone, mis sündis palju võimsamana kui Viljandi-taolisele väikelinnale ametlikult lubatud. Juubelipidustuste lõpuks lasti veel vägevat ilutulestikku, mida sel ajal võimaldati vaid pea- ja kangelaslinnadele. Viljandi linnajuhiid said tulevargi jaoks tutvuste kaudu erinõusoleku NSV Liidu kaitseminister Dmitri Ustinovilt isiklikult.

700 aasta juubel elab paljude linlaste meeles ja südames siiani. Oli ju Viljandi siis oma võimsuse tipul. Toonast elanike arvu (23 000) ei õnnestu vist enam kunagi saavutada. Ometi kulgeb ka täna sees, 16 800 elanikuga linnas elu sümpaatses rütmis. Raekojas tehakse ikka tulevikuplaane ja mõnes kõrvaliste pilkude eest peidetud ateljees loob kohalik tunnustamata geenius ilmtingimata surematuid teoseid järeltulevatele põlvedele.

*Kristjan Mändmaa
Viljandi Muuseumi loovjuht*

Kui tahad näidendi sündmuste ja tegelaste kohta rohkem teada saada, tule vaheajal või peale etenduse lõppu Viljandi Muuseumisse (seesama lava tagant paistev maja – sissepääs asub hoone teisel küljel Laidoneri platsil). Muuseumis on avatud lavastusega haakuv näitus „Viljandi 700, Paul Kondas ja kunsti-klubi“. Muu hulgas on välja pandud Kondase kuulsad maalid Lilleneiust ja Lumehelvekesest. Teatripileti või kava ettenäitamisel pääseb muuseumisse soodushinnaga!

Kuidas näevad välja
Kondase tööde originaalid?

Kas näidendi
regelased
olid päriselt
olemas?

Missuguse
keelarud maali
peitis sahvrisse
Martin Kass?

Miks
Kondast
kunstiklubesse
ei võetud?

Kuidas
Viljandis
700. juubelit
regelikult
korraldati?

**ETENDUSE
TAGAMAI
AVAB NÄITUS
VILJANDI MUUSEUMIS**

Kondas

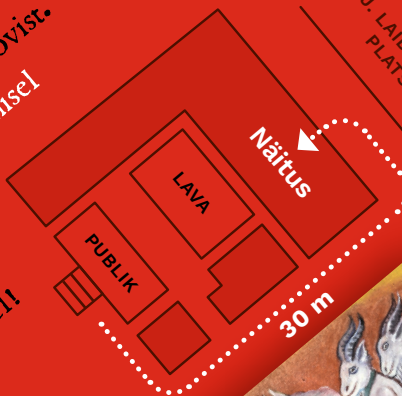
JA KUNSTIKLUBI

Näitus on Viljandi Muuseumis
avatud eme etendust, vaheajal
ja üks tund peale etenduse lõppu.
Sissepääs näitusele muuseumi peaksest,
ainult paari sammu kaugusel teatrihoovist.
Teatripleri või kava ettenäitamisel
saab muuseumisse
soodushinnaga!
Kohrume
näituselt!

**VILJANDI
MUUSEUM**

J. LAIDONERI
PLATS

LOSSI TN

NÄIDENDIT „KONDAS JA MAASIKASÖÖJAD“ ON INSPIREERINUD

„Paul Kondas ja tema värviline maailm“, kirjastus Kunst, 2001, koost Tiiu Männiste;

„Kondas kohtab Contrat“, Kondase Keskus, 2013, Contra ja Mari Vallikivi;

„Viljandi lood ja legendid“, Viljandi, 2015, koost Heiki Raudla;

„Ühe arhitekti mälestused“ IV, Ilmamaa, 2021, Ülo Stöör;

„Viljandi 1918–2018 sõnas ja pildis“ I osa, Viljandi Muuseumi toimetised VII, 2018;

„Viljandi 1918–2018 sõnas ja pildis“ II osa, Viljandi Muuseumi toimetised VIII, 2019;

„Neljapäeva õhtul kell kuus“, Eesti Raamat, 1984, Siim Kärner;

Sakala kalender 1991, 1995, 2000, 2002, toim Heiki Raudla jt;

„Paul Kondase päevik“, käsikiri, Paul Kondas;

„Näitlejale“, käsikiri, Paul Kondas;

Paul Kondase kirjavahetus Mark Soosaare, Natalja Zaretskaja, Siim Kärneri ja sugulastega;

„Viljandi motiiv“, Viljandi Muuseum ja Kondase Keskus, 2020, toim Mari Vallikivi jt;

„Kodulinn Viljandi“, Tallinn, 1983, toim Jaan Eilart jt;

artiklid ajalehtedest Tee Kommunismile, Sakala ning Sirp ja Vasar;

intervjuud: Mari Vallikivi, Mare Hunt, Mark Soosaar, Ülo Stöör ja Heiki Raudla;

dokumentaalfilmid:

„Pühapäevamaalijad“, 1979, rež Mark Soosaar;

„Järvelinn Viljandi“, 1984, rež Mati Põldre;

„Viljandi 700“, ringvaade „Nõukogude Eesti“ nr 20, 1983, rež Elo Tust.

Lavastusala juht
Siim Saarsen

Kostüümiala juht
Lily Kraav

Grimmiala juht
Merle Liinsoo

Tehnikajuht
Margo Siimon

Lavatehniline juht
Andre Kõiv

Kunstnikud-dekoraatorid
Taimi Põlme ja Eve Komissarov

Kostüümimeistrid
**Lily Kraav, Viive Tõlpus
ja Irma Orpana**

Puutöömeistrid
Peeter Raska ja Paul Vester

Metallitööde meister
Jüri Ignatenko

Finantsjuht
Helle Konts

Haldusjuht
Kaido Kivipõld

Teenindusjuht
Diana Treu

Personalijuht
Eve Põldsaar

Turundus- ja avalike suhete juht
Annika Vihmann

Korraldusjuht
Marii Ingridi Saaremäe

Müügijuht
Mari Hubel

Trupijuht
Karl Kena

Dramaturg
Tõnis Parksepp

Muusikajuht
Peeter Konovalov

Kavalehe koostasid

**Tõnis Parksepp, Tanel Ingi,
Mari Vallikivi ja Kristjan Mändmaa**

Kavalehe keeleteimetaja

Anu Nurk

Kavalehe fotod proovist tegi

Annika Vihmann

Kavalehe ja plakati kujundas

Lauri Järvlepp

Lavastuses kasutatud muusika

„Viljandi paadimees“ – viis Alfrēds Vinters

**„Viljandi paadimees“ – viis Üllar Meriste,
sõnad John Pori teksti ainetel Üllar Meriste,
seade Kristjan Priks**

Trupp ja teater tänavad: PRO Optika, Aime Reier,
TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia, Eesti Pärimusmuusika Keskus,
Viljandi Linnahoodlus

Ugala teatrit toetavad Kultuuriministeerium, Eesti Etendusasutuste Liit,
Viljandi linn, Prike, Puidukoda, MyFitness ja Viljandi Veevärk

ugala.ee

